

ӘДЕБИЕТТАНУ

УДК 17.01

Ahmet Yıldıztaş

Uluslararası Bosna Burç Üniversitesi PhD Doktora öğrencisi

ABAY KUNANBAYEV'İN KARA SÖZLERİN'DE İNSAN TEMASI

Özet: Bu çalışmada 19. yy, Kazak şairi ve mütefekkir Abay'ın kısa hayatı, fikirleri ve "Kara Sözler" adlı eserinde insan teması üzerinde söylediği veciz sözler ele alınarak incelenmiştir. Burada Abay'ın, Kazak Halkı için yapmış olduğu fedakârlıklar, halkının bilgi, medeniyet ve kültür seviyesini daha ileriye götürebilmek için göstermiş olduğu gayretler ele alınmıştır. Abay Kunanbayev' in hayatı boyunca gaye-i hayali, geçmişte ve kendi döneminde çok sıkıntılar çekmiş olan Kazak Halkı'na bir medeniyet sıçraması yaşatmaktı. Abay Kunanbayev, şair, filozof, mütefekkir ve bir aksiyon adamı vs. çok yönlü olan bir şahsiyet olarak derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Biz de bu çalışmamızda, Abay'ın yaşadığı döneme, hayatına, insan ve insanın kâmil mana da yetiştirilmesi noktasındaki görüşlerine kısaca yer vermeye ve onun tanıtılması için az da olsa bir katkı yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Abay Kunanbayev, Kazak, kara sözler, İnsan,

Giriş. *Abay Kunanbayev'in Hayatı.* Abay Kunanbayev, 1845 yılında Kazakistan'ın Semey ilinin şimdiki Abay ilçesine bağlı Şingıs(Cengiz) Dağı eteklerinde dünyaya gelmiştir. Abay'ın asıl adı İbrahim 'dir. Babası Kunanbay, dedesi Öskembay ve dedesinin babası İrgızbay'dır. Abay'ın atalarının hepsi de kadılık yapmış kişilerdir. Temel eğitimi veren babası, Abay'ı on yaşına geldiğinde Semey şehrindeki Ahmet Rıza Medresesi'ne göndermiştir. O dönemdeki bütün medreseler gibi, bu medrese de sadece dini eğitim veriyordu. Eğitim dili Arapça ve Farsça idi. Abay, medresedeki eğitimi yanı sıra, kendi kendine Arapça, Farsça ve Çağatay dillerinde yazılmış masal, destan ve hikâyeleri de okudu. Bu medresedeki eğitimini üç yıl gibi kısa bir sürede tamamladı. Abay, on üç yaşında, medrese mezunu bir kişi olarak Semey şehrindeki Mahalle Mektebi'ne kaydoldu ve Rusça öğrenmeye başladı. Fakat buradaki eğitimi de uzun sürmedi. Bu dâhi insan, yaşı on üçe geldiğinde; hem Arapçayı, hem Farsçayı ve hem de Rusçayı çok iyi derecede öğrenmiş, eğitim hayatını tamamlamıştı.

Babası Kunanbay, Abay'ın yaşatlarına göre farklı bir çocuk olduğunu düşündüğü için Onu kendi yanına aldı ve kadılık işlerinde çalıştırmaya başladı. Önceleri babasının getir-götür işlerini yapan Abay, daha sonra babasıyla büyük toplantılara, davalara katıldı. Böylece yaşı küçük olmasına rağmen çabuk olgunlaştı.

Gençliğinden beri şiire, hikâyeye ilgi duyan Abay, ninesi Zere ile anası Ulcan'ın ağzından halk masallarını ve efsanelerini dinleyerek büyümüştür. Geleceğin şairi, kendi ders arkadaşlarıyla arasındaki mesafeyi hayli açar. Mektepte Arapça ve Farsça olarak verilen dini dersleri çok kolay bir şekilde öğrenip, boş vakitlerini kitap okumaya ve kendi kendine araştırma yapmaya harcar. Şarkın Nizami, Sadi, Hafız, Nevayi, Fuzuli gibi klasik şairlerinin eserleri yanında, masal, destan, kıssa gibi edebi hazinelerle de Abay, işte bu arada tanışır ve onlardan da istifade eder. Medresenin son yılında Abay, dini dersleri okumakla yetinmeyip, Semey'deki "Prihodskaya Şkola" adlı Rus mektebine devam ederek üç ay kadar Rusça da okur. Bu, Abay'ın sonraki yıllarda Rusça'yı kendi kendine öğrenmesine de temel teşkil eder.

1860'lı yılların sonlarından başlayarak Abay, çok az da olsa, öğrenmiş olduğu Rusça'yı kendi kendine iletir ve Rusça kitapları okumaya başlar. Semey kütüphanesinden bazan bizzat kendisi gidip kitap alır; bazan da hususi adamlar göndererek kitaplar alırdı. Kış aylarında şehirde çok uzun müddet kalarak kütüphanede kitaplar okumuş ve kendini yetiştirmiştir. Abay, Rus edebiyatını ve içtîmâi, siyasi eserleri sadece okuyup öğrenmekle kalmaz; onları Kazak halkına da anlatır ve bu eserleri Kazak diline çevirir. Yaşadığı döneminin çalkantılı olayları, Abay'la birlikte Kazak Halkı'nı da etkisi altına almıştır. O dönemin Rus politikalarında, Kazak kültürünün, örf ve adetlerinin, yok edilmesi amaçlandığı için Kazak Halkı çok büyük sıkıntılar, zulümler ve

işkencelere maruz kalmıştır. Bütün bu işkencelere ve özgürlük ihlallerine rağmen başta Abay olmak üzere birçok Kazak aydını, yok olmanın eşğine getirilmiş bir halkı, tarih sahnesinde yeniden yeşertmeyi başarmışlardır. İdealist bir düşünür olan Abay, özgürlükleri elinden alınmış Kazak Halkı'nın özgürlüklerinin yeniden kazanılması üzerinde çok durmuştur. Abay'ın eserleri ve kara sözleri(nesirleri) incelendiğinde, Onun bu isteğinin yazıya döküldüğü görülecektir. Kara sözlerde anlatılan olaylar, gelecekteki nesillerin yetiştirilmesi adına önemli bir yol haritası hükmündedir.

Abay, gerçek manada "şiir" denilecek şairane şiirlerini 1882 yılından itibaren yazmaya başlar. Bu tarihte yazılan "Kansonarda бүркітші ығадı anga"[1;18] (Yeni karda kartalıyla avcı çıkar ava) ve Lermontov'dan çevirdiği "Borodino" şiirleri, Abay'ın şiirliğini en güzel şekilde ortaya koyan şiirlerdir. 1880'li yıllardan sonra Abay, şiire daha da önem vermiş çok güzel şiirler kaleme almıştır. 1885 yılında yazdığı "Jasımda gılım bar dep eskermedim.[1;22] (Gençlik çağında ilim var diye düşünmedim) şiiri bize Abay'ın şiirliği noktasında önemli bir fikir verir. Abay, şiirlerinde yaşadığı dönemin sevimsiz, yakışsız manzaralarını olduğu gibi gözler önüne serip; sert bir mizahla onları alaya almıştır. Abay'ın nesir olarak kaleme aldığı eserleri de vardır ve Abay'ın bu eserleri hikmetlerle doludur. Abay'ın nesirlerinin sayısı elli civarındadır. Bu nesirlerin her biri, şairin kendi devrindeki, içtimai hayatın karışık meselelerini ele almıştır. Abay'ın nesir alanında en tanınmış eseri "Kara Sözler" adlı eseridir. Abay, eserlerini halkın kullanmış olduğu dille yazmış; halkın dilini bozmaya çalışanlarla da mücadele etmiştir.

1. *Kara Sözler'de İnsan Teması*. "Kara Sözler", adlı eser, basta devlet büyükleri, idarecileri olmak üzere tüm halka hikmetle söylenmiş nasihatlerden oluşan bir kitaptır. "Kara Sözler" adlı eser, 45 hikmetle söylenmiş sözden oluşan ve Kazak Türkçesiyle yazılmış bir eserdir. Bu eserin yazılışının en önemli sebebi toplumda her yönüyle kâmil olan insanlar yetiştirmektir. Abay'ın eserlerinde ve özellikle de "Kara Sözlerde" üzerinde en fazla durduğu konu insan ve insanın yetiştirilmesi meselesidir. Abay'a göre insanoğlu daima çalışmalı, gayretli olmalı, insanın yetiştirilmesi meselesidir. Aksine gayesizlik, tembellik, isteksizlik ve bilgiye duyarsızlık öğrenmeye istekli ve hazır olmalıdır. Aksine gayesizlik, tembellik, isteksizlik ve bilgiye duyarsızlık gibi virüslerden uzak durulması gerektiğini altını çizer. Abay'ın en çok yakındığı şey, toplumu saran cehalettir. Abay'ın tanımındaki cehalet; imansızlık, eğitimsizlik, gayretsizlik, tembellik, uyumsuzluk, düşüncesizlik, dedikoduculuk, rüşvet, yalan, dalkavukluk, hırsızlık, hasetlik, merhametsizlik gibi menfi hasletlerin hepsini kapsamaktadır. Cahillik başa beladır. Cahillığın bir başka göstergesi, nerde oturup kalkacağını, hangi durumda nasıl tepki vereceğini bilememektir. Abay, yirmi altıncı sözde bunu şöyle dile getirmiştir:

"Cahil olan halk sevinilmeyecek şeye sevinir. Sevindiği zaman da ne söyleyip ne yapacağını kendisi de bilmez. Değişik bir sarhoşluğa kapılıp akli gider. Ayrıca utanan kişiler utanılmayacak şeyden utanır, utanılacak şeyden de utanmaz olur. Bütün bunlar cahillik ve ahmaklığın eseri. Bunları söylersen bazıları "doğru doğru" diyerek seni tasdik eder. Ona inanma, yarım o da diğerlerinden olur. Gönlü de gözü de bunu görse de hayvan gibi alıştığı âdetinden kendini alamaz, garip bir hal alır ve kimse onu durdurup bir şey izah edemez.[2;51]

Otuz Yedinci Sözdeki Abay'ın şu sözü, insanların yetiştirilmediği, cahillikten kurtarılmadığı takdirde ne büyük cürümler işleyebileceğini bizlere gösteriyor: *"Sokrat'a zehir içirenler, Jan Dark'ı yakanlar, Gayсан'ı asanlar, Peygamberimize deve işkembesi atanlar kim idi. Halk idi bunlar. Demek ki halkta akıl yok, çaresini bul da yola sok."* [2;78]

İnsanoğlunun yemeye içmeye ihtiyacı olduğu gibi eğitime de ihtiyacı vardır. Nasıl yeme içme ile beden canlı kalır, gelişirse, marifetle, ilimle de varlığını sürdürürve gelişmeye devam eder. Aksi halde beden de medeniyet de yok olur gider. Abay, Kazak halkının geleceği için en önemli meselenin eğitim olduğunun farkındadır ve bunu sağlayabilmek için halkın bütün hassasiyetlerini kullanmıştır. İnsan, ahlaki düzeni ve kuralları koruma adına yeme içmeleri dâhil her davranışını kontrol ederek sergilemelidir. *"Gereksiz yere gülme insanı sarhoş eder. Sarhoşlukla insan hata işlemeye devam eder. Sarhoşluk akıl gözünü köreder."* [2;20]

İnsan gücü yettiğince çalışma ahlakına sahip olmalı tembellik ve dilencilik istenmeyen davranış kalıplarıdır. *"Dilencilik sıfatı insana yakışmıyor."* [2;21] İnsan kazanımlarını ahlaki meşruiyet içinde yerine getirmelidir. Haram kazanç evrensel ahlak yasalarına da aykırıdır. Haramla

beslenen bir bedenden toplumsal hayata olumlu katkı beklenmez. “*Er yada geç haram kazançtan zarar görmeyen kalmaz.*”[3;13] Harama alışmış birey, devletin her kademesinde de bu kötü alışkanlığını sürdürmesi muhtemeldir.” *Kendini beğenmiş kibirliye değer verme.*”[2;9] İnsanın sürekli kendinden bahsetmesi kendini övmesi akli dengesizlik olarak addedilir. Tevazu sahibi olma ise akli kontrolün sağlandığının işaretidir. Yaratıcı, tevazu sahibini yükseltir, kibirli olanları da alçaltır. Kendini beğenmiş kibirli aslında hiçbir şey olamayan, bireylerdir. Kendi başına buyruk bu bireyler, rehabilite edilemezlerse sürekli çevrelerine zarar verirler. Abay’a göre, “*Kibirli ve kendini beğenmiş kişi, yalandan da kaçamaz.*”[2;20] Yalanların ortaya çıkması, insanı hırçınlaştırarak ahlaksızlığa sevk eder. Göz dönmesi tabirinin kullanıldığı bu durum karşısında insanın sükuneti zordur ama imkânsız değildir. Birlik ve beraberlik dayanışmanın ön koşuludur. Bütün insanlık âlemi, hayatının vazgeçilmesi olarak bu ahlaki kaidelere göre hareket eder. Düzensizlik ve anarşi çıkaran pendelerin bu ahlak yapısından nasipleri yoktur.

İnsanın sırlarını paylaşabileceği camı gibi aziz tuttuğu dostları olduğu gibi, her şeyini paylaşamayacağı dostları da vardır. Dostlarda da seçici olmak gerekiyor. Zor zamanlarda, insana yardımcı olmayan, imkânı bol dostların, dostluklarını gözden geçirmek gerekiyor. Abay’a göre, “*Seni seveni sevmen borçtur. Aşığın dili, dilsiz dil. Gözle gör ama gönülle bil. Karşılık görmeyen aşık duldur.*” Sevgisiz dünya yaşanabilir değildir.” *Sevgisiz dünya boş.*” [2;9-11]

Abay’ın ahlak anlayışı ölçülü yaşamak üzerine tesis edilmiştir. Her şeyin başında denge unsuru vardır. Tabiatıta her şey, bu dengenin sonucu tezahür ediyor. İnsanın bütün azalarında bu ölçüyü görebildiğimiz gibi tabiatıta cari her bir kanun, belirli bir düzen ve ölçüyle var ediliyor. “*Bütün eşya bir ölçüyle var edilmiş. Ölçüyü aşan, bir işe yaramaz. Yeme içmede de öyle.*”[2;18] İnsan, ahlaki düzeni ve kuralları koruma adına yeme içmeleri dâhil her davranışını kontrol ederek sergilemelidir.” Gereksiz yere gülme insanı sarhoş eder. Sarhoşlukla insan hata işlemeye devam eder. Sarhoşluk akıl gözünü kör eder.” [2;20] İnsan gücü yettiğinde çalışma ahlakına sahip olmalı tembellik ve dilencilik istenmeyen davranış kalıplarıdır.” Dilencilik sıfatı insana yakışmıyor.” [2;21] İnsan kazanımlarını ahlaki meşruiyet içinde yerine getirmelidir. Haram kazanç evrensel ahlak yasalarına da aykırıdır. Haramla beslenen bir bedenden toplumsal hayata olumlu katkı beklenmez.

Yalnız kendisi için çalışanın hep kendine çalışan canlıdan farkı yoktur diyen Abay, Allah’ın sevgili kulu olmayı da insanlık için emek harcamaya bağlıyor. “*Sadece kendini düşünen bencil, kendi için otlayan canlılar gibidir. İnsanlık için çalışırsan yaratıcının sevgili bir dostu olursun.*”[2;78] İnsanın kendisini başkalarına karşı, üstün gösterme çabası bir tür aşağılık duygusundan kaynaklanır. İnsan ne ise, o olmalıdır. Kendini olduğundan fazla göstermek, insanın nurunu söndürür.”[3;21] Ahlaksız toplumlar uzun süre varlığını devam ettiremezler. “*Nadandık, zulüm ve tembellik insanı hor ve hakir yapar.*”[3;14] İnsanın hakiki değeri nadanlıkta (cehalet) değil, insanı karakterlere sahip olmasındadır. Ben tok olayım başkalarının açlığı ve sefaleti beni alakadar etmez mantığı doğru bir mantık olamaz.” İnsanı azdıran işsizlik ve fazla tokluktur.” [4;79]

Abay, insanın ve insanların oluşturduğu toplumun, devletler arenasındaki saygınlığı, haysiyetini bir kısım şartlara bağlar: “*Üç şey insanı haysiyetli yapar; iyiliği ödev bilmek, aydın bir akıl, sevgi dolu bir yürek.*”[3;17] Öncelikle insan, insanlar için yapacakları güzellikleri kendine “ödev” bilmelidir. Diğer taraftan aklını, zamanın bilimleriyle yenileyip aydınlatmalıdır. Son olarak ta bilmek için sevmek gerekir anlayışını, kafa ve gönle yerleştirmelidir. Akıl ve yürek aydınlığını elde eden insanın yapması gereken yaşamın sorgulanmasıdır. Sokrates’in “*Sorgulanmayan hayat yaşamaya değmez*”[5;20] ifadesini yansıtan “*Bilge kişilere benzemek istersen hayatını sorgula.*”[3;13] aforizmi, Abay’ın önemli kaidelerinden biridir. Abay’a göre, hayatın içeriği, anlamı sevgidir. Sevmeden, yaşamaya çalışmak anlamsız bir çabadır. Sevgi, doğduğu vatana, köyüne, halkına, tabiatı, insanlara, var olan her nesneye karşı gösterilmelidir. Sevgi ve muhabbetin olmadığı yerde insan varlık gayesine uygun hareket etmekte zorlanır. “*İnsan vücudunun padişahı yürektir.*”[2;23]. “*Gücün yettiğince insana iyilik görevindir.*”[3;24] Başkaları için yaşama duygusunu kaybedenin kendisi de aslında kaybetmiş sayılır. Yaşatma duygusunun yerini bencilce yaşama duygusu doldurunca, halkın felaketi kapıdadır.

Abay'a göre "İnsanın şahsiyet kazanmasında, akıl, ilim, aile ve çevre rol oynar." [2:6] Doğumla birlikte insanoğlu yetiştiği ortamın etki alanındadır. Sürekli alıcı durumundaki birey anne baba ve çevreden modellemeler yapmaya başlar. Anne ve baba, bu modeller içinde ilksirayı alır.

Abay'a göre "Dostu olmayanla ilişkilerinde dikkatli ol, dostu olanlarla hediyeleş. Dostlarına dostluk göstermen borcundur, düşmanına da adil davran. Kötü arkadaş gölge gibi seni takip eder kaçır da kurtulamazsın." [2:7]) Hayatın güzelliği, güzel arkadaşların varlığıyla devam eder. İnsan tek başına bir hiçtir. Abay, insana ve insanlara evrensel bir gözle bakardı. Bu sebeple "Abay inançlı inançsız ayrımı yapmadan insanları seviyordu." [6:17]. Abay'a göre insan sürekli kendini geliştirmeli ve yenilemelidir. "İnsan sürekli olarak yeteneklerini geliştirmese zamanla körelir, zira yetenek ben gidiyorum demez." [2:17] İfadelerinde insanın hareket için yarattığı, hareketsizlik halinin bir tür bozulma ve yok olma olduğu anlatılıyor.

2. Sonuç. Abay Kunanbayev, XIX. yüzyıl Kazak edebiyatının önde gelen şahsiyetlerindedir. Abay'ın eserleri, yaşantısı, Kazak Halkı için yapmış olduğu fedakârlıklar, kahramanlıklar ve mücadeleler Kazak Halkı arasında Abay'ı büyük bir şahsiyet, haline getirmiştir. Abay'ın Kazak yazılı edebiyatı ve dilinin gelişmesinde rolü çok büyüktür. Kazak diline ve Kazak Halkına çok büyük hizmetleri olan Abay'ın Türk dünyasında daha fazla tanınması ve araştırılması gereklidir. Bu çalışmamız bu yolda daha büyük çalışmalarla katkı sağlama adına atılmış mütevazı bir adımdır.

Kaynakça

- 1 (Kunanbayev), Abay (1986), Eki Tomdık Şıgarmalar Jiynağı (Bütün eserleri 2 cilt).1.cilt, Almatı.
- 2 Kunanbayev, A.(1993) .Kara sözler, Almaata: El yayınları
- 3 Ömiraliyev, K.(1993). Abay Aforizmi, Almaata: Akademi Yayınları
- 4 Masanov, A.(1994). El Farabi ve Abay, Almaata: Akademi Yayınları
- 5 Berkes, N. (1998), Sokrates'in Müdafaası, İstanbul: M.E. B Yayınları
- 6 Salgaravlu, K. (1993).Tanım Basamakları, Almaata: Önimler Matbası

Yıldıztaş A.

PhD, Халықаралық Burch университеті, Босния

АБАЙ ҚУНАНБАЕВТЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ «АДАМ» ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫ

Андатпа: Осы мақалада 19-ғасырда өмір сүрген Қазақ халқының белгілі ақыны және ойшылы Абай Құнанбаевтің қысқаша ғұмыр баяны, көзқарасы және қара сөздеріндегі «адам» туралы ойлары жайлы қарастырылады. Сонымен қатар Абайдың қазақ халқына сіңірген еңбегі, қазақ мәдениетіне қосқан үлесі де аталады. Ол әрі ақын, әрі ойшыл, әрі философ, әрі қоғам қайраткері т.б. ол жан-жақты тұлға. Ол жайлы алда әлі көп зерттеулер жасаларына да кәміл сенеміз. Біздер осы мақаламызда Абайдың өзінен бұрынғы және өзі өмір сүрген дәуір туралы ойларына, жалпы адам және толық адам жайлы көзқарасына қысқаша тоқталып өттік.

Кілт сөздер: Абай Құнанбаев, Қазақ, қара сөздер, ойшыл, тұлға.

Yıldıztaş A.

PhD, International Burch University, Bosnia

THOUGHTS ON "HUMAN" IN ABAY QUNANBAIULI'S 'THE BOOK OF WORDS'

Abstract: The article discusses 19th-century Kazakh poet and philosopher Abai's life, his ideas and thoughts on human from his work 'The Book of Words'. Obviously, merits of Abai to Kazakh people are great, and his contribution to Kazakh culture is also being discussed in this work. He was a poet, thinker and a philosopher. He was a well-rounded person in everything. Moreover, there is still a lot to be researched about him and his works. We are going to focus our attention on thoughts about human nature of the Abay-era, and the general attitude of people and complete human beings. Doing this, we are contributing in introducing him and his works to Turkish people.

Key words: Abay Kunanbayev, Kazakh, The Book of Words, thinker, person.